

רבי ישראל דנדרוביץ שליט"א
מגיד שיעורי תלמוד הירושלמי בקול הדף, ערד

תקנתם של סוחרי שביעית

מעשה שהיה כך היה: אדם פלוני איבד את כל ממונו בעסק רע, ולא זו בלבד שכספו הלך לטמיון אלא שהפסיד אף את צימו שהיה ממושכן בצנק לשם כך, ונמצא נקי מנכסיו כמולה שאין זה דגים.

ואם כי לא היה שומר תורה ומצוות, מכל מקום זיקה למסורת הייתה בו וילך לדרוש את ה' על מה חרי האף הזה ולמה פגעה בו יד ה'. הרב שמע את דבריו, פשפש יחד עימו במעשיו ובטיב עסקיו, ואיגלאי מילתא למפרע כי בשנת השמיטה שעברה סחר אדם זה בפירות שביעית, והרוויח מזה הון רב. אלא שכאמור, כמעט ולא נהנה אדם זה מרווחיו כי איחרע מזלו וטהי לו מארה, והפסיד את הממון הזה בתשלומי כפל.

יעץ לו הרב להתחייב בכחצ למשוך את ידיו ממסחרים אסורים שכללה ולקבל על עצמו חזקת כשרות מכאן ולהבא. אלא שהשאלה במקומה עומדת: מה דין אותו הממון שהרוויח ממסחריו האסורים, האם די בכך שהפסיד את כל הממון הלזה ועוד כהנה וכהנה, או שמא מחויב הוא לקבל על עצמו להחזיר את כל אותו סכום הכסף שהרוויח ממסחריו האסור.

ואמרתי לזרר ענין זה בשורשו, בסוגיות הצבלי והירושלמי, לידע דבר ה' זו הלכה מה יעשה אדם זה לקבל את חזקת כשרותו.

(א) איתא במסכת סנהדרין (דף כה ב): "סוחרי שביעית, אלו שנושאים ונותנים בפירות שביעית. ואימתי חזרתן, משתגיע שביעית אחרת ויבדלו. ואמר ר' נחמיה לא חזרת דברים בלבד אמרו אלא חזרת ממון; כיצד, אומר: אני פלוני בר פלוני כינסתי מאחים זו בפירות שביעית והרי הן נתונים במחנה לעניים".

מדברי הגמרא עולה שכולי עלמא מודים שלא די בהזכרת דברים גרידא של חרטה על העבר, אלא תקנתם של סוחרי שביעית מותנית בכך שמכאן ואילך יבדלו מן העבירה ויפקירו שדותיהם בשביעית. וההבדל בין חנא קמא לרבי נחמיה הוא לגבי אותם פירות שביעית שכבר נאספו בעבירה, שחנא קמא לא אמר שהוא מחויב ליתנם לעניים ואילו רבי נחמיה מחייב ליתנם לעניים.

(ב) וכבר נחלקו הראשונים בטיב ההבדל שצין חנא קמא לרבי נחמיה, האם מדובר כאן במחלוקת ציניהם, או שמא רבי נחמיה בא לפרש את דברי חנא קמא. דעת הרא"ש (סי' י) והר"ן (בחדושי' כאן) היא שיש כאן מחלוקת, ולחנא קמא אין צורך בחזרת ממון. ואילו דעת ה'אור זרוע' (ח"ד סנהדרין סימן לא) שאין כאן מחלוקת, ורבי נחמיה לא בא אלא לפרש את דברי חנא קמא.

אף הרמב"ם שפסק כרבי נחמיה (פי"ב מהלכות עדות ה"ח) הוא משום שדעתו שאין כאן מחלוקת, וכדאסבדן לן ה'לחם משנה' על אחר: "סובר רבינו דרבי נחמיה לא פליג אחנא קמא כדכחצ הרב

כ"מ; דאי פליג, כתנא קמא היה לו לרצינו לפסוק". ונמצא שלהרא"ש והר"ן הסוברים שיש כאן מחלוקת, אכן תהיה ההלכה כתנא קמא.

ג) יתכן ששורש המחלוקת כבר נמצא בין שני החלמודים, הצבלי והירושלמי. דהנה כתב ה'לחם משנה' בהמשך דבריו להוכיח כדברי הרמב"ם שאין כאן מחלוקת: "וכדברי רצינו משמע לשנא דברייתא דקאמר 'אמר ר' נחמיה' ולא 'ר' נחמיה אמר'", וכן כתב ה'כסף משנה' שם.

ואם כי אכן לשון הצבלי הוא 'אמר ר' נחמיה' והרי זה עולה יפה שאין כאן מחלוקת בין תנא קמא לרבי נחמיה, כפי שדייקו ה'כסף משנה' וה'לחם משנה', הרי שלשון הירושלמי (סנהדרין פ"ג ה"ה; שזועות פ"ז ה"ד, וכע"ז גם בר"ה פ"א ה"ז) הוא 'רבי נחמיה אומר', ומשמעו שיש כאן מחלוקת מפורשת בין תנא קמא לרבי נחמיה.

בך שאם אנו תופסים את הכלל שהלכה כתנא קמא נמצא לנידון דידן, שאם אין כאן מחלוקת בין תנא קמא לרבי נחמיה כמשמעות הצבלי וכדעת הרמב"ם והאור זרוע, שפיר יש לפסוק כרבי נחמיה. ואם יש כאן מחלוקת בין תנא קמא לרבי נחמיה כמשמעות הירושלמי וכדעת הרא"ש והר"ן, אזי יש לפסוק כתנא קמא.

ויצוין לדבר פלא שנתאנו להר"ן והרא"ש שאם כי דעתם היא שיש כאן מחלוקת מכל מקום אין הם גורסים 'רבי נחמיה אומר' כמו צירושלמי, אלא הם משאירים את גירסת הצבלי שלפנינו על כנה 'אמר רבי נחמיה'. וכבר העיר בזה הגר"מ הלברשטאט בשו"ת 'דברי משה' (חו"מ סימן פט).

ד) להלכה פסק השו"ע (חו"מ סימן לד סל"ב) כדעת רבי נחמיה הסובר שאין כאן מחלוקת, כך שעלינו לברר היטב את מקחו של רבי נחמיה ולהצין את דעתו בחובת החזרת ממון.

הנה רש"י על אתר פירש את דברי תנא קמא: "ויבדלו - שלא ישאו ויתנו צפירותיהן ויפקירו גינותיהן לעניים". ואת דברי רבי נחמיה: "לא חזרת דברים - לומר לא נוסף עוד, אלא חזרה הנכרת שיפזרו פירות שביעית שבגינותיהן לעניים".

דרך זו שבה מפרש רש"י את ההתייחסות לפירות העבירה שכבר נאספו, תמוהה ביותר. דברי הגמרא ברור מללו שלפי רבי נחמיה חובה על הסוחר לתת לעניים את 'הממון' שהרוויח מהמסחר האסור בפירות שביעית, שהרי אומר 'כנסתי מאתיים וזו'. ואילו רש"י בפירושו משנה מדברי הגמרא המפורשים ואינו מסביר שהכוונה היא על 'הממון' שהרוויח אלא על 'הפירות' שביעית שבגינותיו.

ה) על מדוכה זו ישב הגאון בעל 'קרבן העדה' בהגהותיו 'שירי קרבן' (על הירושלמי, ר"ה פ"א ה"ז, דף ט א, ד"ה לא) שהביא את דברי רש"י שפירש שיפזר את ענף הפירות שביעית, והקשה עליו: "ותימא, הא רבי נחמיה קאמר שיפזר המעות שנינס מפירות שביעית".

ומתריץ שם שרש"י כתב כן משום דקשיא ליה, מאי שנא דמי שביעית מדמי ריבית וגזל שאינו זריך להחזיר המעות. ולכך פירש רש"י דאח"כ גם בשביעית אינו מחויב להחזיר המעות אלא רק יפזר הפירות שעדיין צידו.

גם אם נקבל את חירונו זה, שמחמת קושיה על דברי הגמרא שינה רש"י את דעתו של רבי נחמיה מדברים המפורשים בגמרא לפירוש שונה, שזה צפני עצמו עדיין אומר דרשני האם יתכן לומר כך, הרי שעצם הקושיה שעל כך בנה ה'שירי קרבן' את דבריו נסתרת מדברי הראשונים על אחר.

שבן הראשונים כתבו להדיא שזדאלי גם צריצית וגזול אין חוזרים בעלי העצירה לכשרותם עד שיחזירו את כל הממון שצא לידם באיסור, וכמבואר ברא"ש וצרמ"ה על אחר. ונמצא שאכן אין צענין זה כל חילוק בין גזל וריצית לבין שביעית, שכל איסורים אלו חייבים להחזיר את הממון כתנאי קודם למעשה כשרותם.

מעשה חזרת השאלה למקומה, אם בכל איסורי הממון ישנו חיוב של החזרת הממון, מדוע שינה רש"י מדברי הגמרא שצריך הוא להחזיר את הממון ופירש שרק חייב להחזיר את הפירות.

(ו) ומנאמי שכבר תמה בן הגאון מטארנא רבי מאיר אריק זצ"ל בהגהות 'טל תורה' (על ירושלמי ר"ה): "ומה שכתב ב'שירי קרבן' דריצית וגזל אין צריך להחזיר, במחכ"ת אשתמיטתיה דברי הרא"ש צסנהדרין שם".

שוב מנאמי שה'שירי קרבן' עצמו הרגיש צפני ההערות שהצאנו, בהגהותיו לירושלמי צמס' סנהדרין (פ"ג ה"ה, דף טו ב, ד"ה חזרת): "וצר"ה ספ"ק כתצתי דרש"י פירש בן משום דקשיא ליה מאי שנא דמי שביעית מדמי ריצית וגזל, אלא ודאי אין צריך לפזר אלא מה שהוא עדיין צידו צעין, ע"כ.

ואין זה מספיק, הא רבי נחמיה קאמר מפורש שיפור המעות שכינס. ומה שהקשיתי מאי שנא מריצית וגזל, כבר חירץ הרא"ש צסוגיין מה שלא פירש חזרת הריצית דמילתא דפשיטא היא שצריך להוציא גזילה מתחת ידו".

הרי שה'שירי קרבן' גופיה חזר צו מדבריו, הן מחמת כך שלא יתכן לשנות את דברי רבי נחמיה המפורשים בגמרא, והן מחמת שאכן בכל איסורי הממון חייבים להחזיר את הממון עצמו.

(ז) הגר"מ אריק, שכפי הנראה נעלם ממנו שה'שירי קרבן' עצמו הרגיש צקושייתו בהגהותיו לסנהדרין, העלה לתוך את דברי רש"י צענין אחר ע"פ דברי התלמוד הירושלמי צמסכת ר"ה.

דברי הירושלמי מקבילים לכאורה עם דברי הצנלי, אלא שיש שנוי לשון ציניהם, ועל אחד כבר עמדנו לעיל. וכך הוא לשון הירושלמי (ר"ה פ"א ה"ז): "סותר שביעית... מאימתי מקבלין אותו, משחגיע שביעית אחרת ויצדק ויחזור צו חזרה גמורה... תני צסס רבי נחמיה, חזרת ממון לא חזרת דברים ויאמר הא לכם מאתים צו וחלקום לעניים מה שנשתכרתי מפירות עצירה".

מדייק הגר"מ אריק מלשון הירושלמי שכתב 'ויאמר הא לכם' שיש כאן שני דינים נפרדים, ור' נחמיה תרי מילי קאמר: צראשית דבריו מסכים רבי נחמיה עם דברי ת"ק ומפרש את דבריו 'ויחזור צו חזרה גמורה' דהיינו 'חזרת ממון ולא חזרת דברים' וכוונתו צזה היא שיפור את הפירות שצינינו. ומה שהוסיף רבי נחמיה ואמר צלשון הצנלי 'כינל' אין זה הסבר לדבריו הקודמים אלא דין חדש שהוא אומר 'הא לכם מאתים צו', וצזה חולק ר"נ על ת"ק, שת"ק סובר שדי צפור הפירות מכאן ולהצא ואינו צריך

ליתן לעניים את המעות שהרוויח, ורבי נחמיה סובר שגם את המעות הוא מחויב ליתן לעניים (והשוה למה שכבר כתבנו לעיל בענין זה אם יש כאן מחלוקת בין ת"ק לר"נ).

ומכיוון שחלק הראשון של דברי ר' נחמיה באומרו 'לא חזרת דברים' לא נמנעו אלא לפרש את שיטת ת"ק, לכן פירשו רש"י שהכוונה לפזור הפירות, ומיושב קושיית ה'שירי קרבן' שכן הדברים באמרו לשיטת ת"ק. אבל לפי האמת עדיין ישנו חיוצ נוסף לשיטת ר' נחמיה והוא שעליו לחלק את המעות לעניים.

ח הנה דברי ה'טל תורה' הם חידוש עצום, שהרי בצבלי נאמר במפורש 'כיד' והכוונה בפשטות היא שצא רבי נחמיה לפרש את תחילת דבריו שלו, אך מכל מקום טוען הגר"מ אריק שיש כאן שני דברים נפרדים, מכיוון שכך מוכח בירושלמי (במסכת ראש השנה) ממה דאיתא שם 'ויאמר' ומשמע דתרי מילי נינהו.

אלא שבעני לא ירדתי אפילו לתחילת דעתו איך יפרנס את דברי הירושלמי במסכת סנהדרין, ששם מופיעה אותה הסוגיא כלמה וכדמותה, וראה זה פלא דשם הגירסא היא: "חזרת ממון לא חזרת דברים שיאמר להם הא לכם מאתים זוז וחלקום לעניים", (וכעין זה גם במקבילה השלישית במסכת שבעות פ"ז ה"ד). ואם התם הגירסא היא 'שיאמר' מוכח שאף דעת הירושלמי היא שאין אצל רבי נחמיה תרי מילי אלא ^{אחד} מילתא קאמר, ובוודאי שאף 'כיד' דהצבלי לפירושי קאחתי, ומשנפל היסוד נפל כל הבנין.

ט עוד מנאחתי להגאון רמא"ל ליטש ראזענצויס בספרו 'מחא דירושלים' (פרעשצורג תרל"ה, על הירושלמי זר"ה), שהביא קושיית ה'שירי קרבן' ותמה את אותם ההערות שהבאנו בתחילת הדברים, וגם מאתו נעלם שה'שירי קרבן' עצמו כבר הרגיש בזה וכמו שכתבנו לעיל, ויעוין שם מה שרצה לתרץ בדברי רש"י.

גם בספר 'בנין שלמה' (עמ"ס סנהדרין, להגאון ר' נתן מאז, אופיצאך תקמ"ד) כתב בדרך הלוכה ליישב קושיה זו, דהגמרא איירי היכא שכבר מכר הפירות דאז מחויב ליתן המעות, ורש"י איירי בענין שעדיין לא מכר שחייב להפקיר הפירות. ובספר 'שצצ סופר' (מהדורת ירושלים תשל"ו. סנהדרין שם) כתב שרש"י רצה לכלול גם את תקנת בעלי הפרדסים שלא הפקירו שדותיהם בשביעית. ועדיין הדברים נריכים תלמוד מה ראה רש"י לשנות בפירושו מהאופן שבו תפסה הגמרא.

י לפוס ריהטא יראה לומר מילתא חדתא בישוב דברי רש"י כשנדקדק בלישנא דהגמ' דנקט: "כינסתי מאתים זוז בפירות שביעית והרי הן נחונים במתנה לעניים". הלא מלשון זה שדייקה הגמרא ואמרה "כינסתי מאתים זוז בפירות שביעית" מבואר להדיא שיש עליו חיוצ לפזר את 'המעות' שהרוויח ממסחרו בפירות שביעית, ולא די שיתן את 'הפירות' שעדיין אכלו, שאם לא כן מדוע לא אמרה הגמרא בפשיטות שהסוחר אומר "כל הפירות שביעית שבידי נחונים במתנה לעניים" אלא ודאי כפי שאמרנו שהדין תקף אף על המעות שבידו.

אולם לכאורה עדיין נריך ציבור, מדוע תפסה הגמרא סכום מסוים של 'מאתים זוז' כאותו הסכום שהרוויח מפירות השביעית, ודי אם הייתה אומרת "כינסתי מעות בפירות שביעית", והאי 'מאתים זוז' דנקט למה לי.

וביאור הדבר נראה לפי מה דמיון בשלחי מס' פאה (פ"ח ה"ו) שהקובע את האדם להיחשב כעני הוא דווקא צאם אין לו מאתיים זוז, שאז מותר לו לקחת ולקבל את כל מתנות העניים. אבל באופן שיש לו מאתיים זוז הרי הוא כבר לא נחשב כעני, ואסור לו ליטול מן הצדקה.

ומעתה יתכן לומר שהגמרא תפסה דווקא אופן שהרוויח סכום זה של 'מאתיים זוז' כדי להשמיענו שרק באופן שיש לסוחר השביעית הון בשווי 'מאתיים זוז' אזי הוא מחויב ליתן לעניים אחרים, אבל באופן שגם שווי של מאתיים זוז אין לו, אין הוא מחויב ליתן לעניים אחרים, שכן הרי גם הוא עצמו נחשב כעני. והנאני לראות שכבר כתב כך הגאון רבי ראובן מרגליות בספרו 'מרגליות היס' (שם, אות ז).

אם כנים הדברים יתכן לומר שמעולם לא הייתה כוונת הגמרא שיש צרשותו 'מאתיים זוז' של 'מעות' ממש, שנוכל לומר שישנו דין המחייב לחלק את 'המעות' עצמם לעניים; אלא כל מה שתפסו סכום זה הוא לגבי שווי 'הפירות' שצרשותו, שצאם כינס 'מאתיים זוז' של 'פירות' שביעית, אז הוא מחויב ליתנם לעניים, וצאם כינס פירות בפחות מסכום זה, הוא עצמו עני ואינו מחויב ליתן, (ואף בדברי הירושלמי ניתן להכניס כפירוש הזה).

ומכיוון שאף הגמרא לא דברה אלא על 'הפירות' עצמם ולא על המעות, ו'חזרת ממון' פירושו על הפירות ששווי כסף הם, שפיר יכל רש"י לומר שתקנת הסוחרים היא צנתינת 'הפירות' לעניים.

יא) ואם כי עדיין מקום יש צראש להניח עליו שני פירושים בדברי הגמרא, אם הכוונה למאתיים זוז צ'מעות' ממש, או שהכוונה ל'פירות' בשווי סכום זה, מ"מ יש להכריח שבוודאי הפירוש הוא פירות בשווי מאתיים זוז, והוא ע"פ דברי הגמ' צמס' קידושין (כ א): "תניא, ריב"ז אומר: צא וראה כמה קשה אצקה של שביעית, אדם נושא ונותן בפירות שביעית לסוף מוכר את מטלטליו... לסוף מוכר את שדותיו... עד שמוכר את ביתו".

נמצא שלא יתכן שאדם ילליח להשתכר ולהרויח מפירות שביעית עד שיוכל להפליג ולומר 'כינסתי מעות של מאתיים זוז' ממסחרי צפירות שביעית, ועל כרחנו שהכוונה היא שיש לו פירות בשווי הזה.

מעתה מתורן היטב קושיה ה'שירי קרבן' על דברי רש"י, שכן יסוד הקושיה היה מלשון הגמרא שאומר "כינסתי מאתים זוז צפירות שביעית והרי הן נתונים צמתנה לעניים" ועל כך צאה הקושיה שאם הוא כינס 'מעות' מאתיים זוז מדוע פירש רש"י שהוא נותן את ה'פירות' לעניים, אולם האמת היא שאף הגמרא לא נאכוונה אלא לפירות בשווי מאתיים זוז, אבל סכום מעות שכזה לא יתכן שיהיה לו ממסחרו האסור.

וקמ"ל הגמרא שאם הסוחר כנס פירות בשווי הפחות ממאתיים זוז אין הוא מחויב ליתנו לעניים, ודווקא כשיש לו פירות בשווי של מאתיים זוז הרי הוא מחויב לחלקם לעניים, ובכך תהא תקנתו להיות כשר לעדות.

יב) וצוה אנו צאים על השאלה שצפתח דברינו ונאמר שאליצא דהרא"ש והר"ן וכן הוא משמעות הירושלמי, שהלכה כתנא קמא, פשיטא שמכיון שהגיעה שביעית אחרת והוא צדל מן העצירה די צכך והוא חוזר

אל כשרותו, אלא שלהלכה קיימא לן כדברי הרמב"ם והאור זרוע שאין כאן מחלוקת ולכן אנו פוסקים כרבי נחמיה דצעינן 'חזרת ממון', ולפיכך אנו זריזים לבוא לכל מה שכתבנו לעיל.

ובחזי אגן, הלא אדם זה נתקיים בו 'כמה קשה אצקה של שביעית' שמכיוון שסחר בפירות שביעית נהדרדר מלבו עד שמכר את ביתו, והרי זה כפי שאמרנו שכמעט ולא ימצא מי שיצליח להכריז בשער בת רבים 'כנסתי מאתיים וזו' צמעות ממש ממסחרי בפירות שביעית, ולכן היות ואין אצלו ולא כלום הן מפירות שביעית והן מרווחיו, הרי שמעיקר הדין פטור הוא לגמרי מתשלומים, וסגי בקבלתו מכאן ולהבא לכל ישוב לכסלה עוד.

יג) לא הייתי נדרש לשאלה זו בהלכה למעשה אילולי מנאחי מפורש כן להדיא בתשובתו הרממה של הגאון רבי יצחק זילברשטיין שליט"א רבה של 'רמת אלחנן' צני צרק וחתנא דבי נשיאה מרן עמוד ההוראה הגר"ש אלישיב שליט"א, אשר לו נדפסה בסוף ספר בנו 'אצני חושן' (ח"ג, ז"צ תשס"א. עמוד תנח, הלכות שביעית), על מה שנשאל כעין שאלתינו ממש: "אדם שסחר בשביעית שעברה בפירות, והפסיד ממון רב צמניות, והוא רוצה לחזור בתשובה כי הוא רואה אצבע אלוקים, מהי תשובתו. דהנה צמניהדרין וצחו"מ נאמר שסוחרי שביעית פסולים לעדות וחקנתם משתגיע שביעית הבאה ויצדלו, וכוחז אפי פצ"פ כנסתי מאתיים וזו מפירות שביעית והרי הם נתונים לעניים".

והשיב על כך הגר"י זילברשטיין שדברים אלו לא נאמרו באדם שחטא לסחור בשביעית מחמת חמדת הממון, שתקנתו להוציא ממון ולשבור את תאוותו, אולם אדם שחטא מחמת היותו 'תינוק שנשצה' די לו אם יתן סכום סמלי מסוים כתשובה על מעשיו.

ולאחר מכן הוא בא לסבא כעין מה שכתבנו: "אמנם ה'שם עולם' (לחפץ חיים, שער שמירת שבת פ"ו) כתב: אם נכסיו נחרבו על ידי חילול שבת גופא, בודאי יסובב איזה מאורע לבסוף ויכלו נכסיו פתאום, כי ממון כשר שיצא הוא מאוצר מלכו של עולם... לא כן ממון האסור שצא על ידי גזל וחמס או על ידי חילול שבת אינן מאוצר מלך העולם, ולכך חל מהשמים על זה כל המקרים והצרות, ומכלין גם ממונו הכשר שיש לו מכבר... עכ"ל. הנה בשאלה הזו כבר כלה ממון האסור כשהפסיד כסף רב צמניות, וכבר נתקיימו בו דברי ה'שם עולם', לכן בעת יספיקו האלף שקל שיחלק לעניים ונסלח לו אם יעסוק בתורה ויר"ש ויקבל עליו לא לשוב לכסלה עוד".

ואף כי לא ידעתי למה הביא כיסוד לדבריו את דברי ה'שם עולם' ולא את דברי הגמרא המפורשים צמכת קידושין, הרי שצמקנת הדברים דעתו היא שמכיון שהפסיד את רווחיו שוב אינו זריז ליתן סכום זה לעניים, וזה עולה יפה עם מה שציארנו שרבי נחמיה כלל לא היתה כוונתו 'חזרת ממון ממש' אלא רק 'חזרת שווה כסף בפירות שביעית' הרי שתצנא לדינא לנידון דידן שאין לסוחר לשעבר לא מהפירות עצמם ולא מהממון שהרוויח הרי שפטור הוא מתשלומי ממון, ויקבל עליו מכאן ולהבא. וזהתאם לפסקו של הגר"י זילברשטיין, עליו ליתן לעניים סכום כסף כאשר ישית עליו הרב, ושז ורפא לו.

